

der Openbaring mist, en bij de schemering der Rede Hem niet kan uitvinden, wordt ze in haar liefdesdrang onstuimig, onbescheiden tot het oneerbiedige toe, en wil naar God, tot *aan*, tot *in* zijn verborgen wezen doordringen, ja rust niet tot ze in Hem zich verloor of onbewust Hem in zichzelf deed opgaan. Die trek, die drang is één bij alle volk en onder alle hemelstreek, en of ge den Hindu in verscheurend heimwee hoort schreien naar zijn Nirvāna, den Gnostiek zich in zijn Syzygiën ziet verlustigen 21), of Böhme theosophisch, Madame de Guyon quiëtistisch 22), en straks Schelling in filosofischen trant 23), hun Pantheïsme Christelijk ziet tinten, het is al één stuw van de ziel, om met onstuimigen aandrang zich in de diepte van het wezen Gods te verzinken. Nog eens; geestelijk overspel, maar in het gloeien van een tragischen hartstocht, die u weldadig aandoet boven het koude egoïsme, waarmeê de *matter of fact*-man God misschien nog staan laat, maar om Hem niet anders uit te trekken dan *pro memorie*. Ook in onze eeuw was het dan ook opmerkelijk, hoe de Réveil der Christelijke religie in Schleiermacher de hand van het Pantheïsme gekust heeft 24), en met name door Schelling zich verleiden liet, om (mits de theïstische naam gered bleef), met volle teugen uit den schuimenden pantheïstischen beker te drinken 25). Het vrome gemoed ijsde van de rationalistische kilheid; het schrok terug voor de conventionele mechaniek onzer supranaturalisten. Eerst door Schelling bekwam het zijn mysteriën, zijn heilige Drievuldigheid, zijn Vleeschwording, tot zelfs zijn Wederopstanding des vleesches terug 26).

En toch, hoe welig dit Pantheïsme, als het gras der prairieën, ook opschoot, onder dat gras school een giftige adder. Immers wat in de tente der vromen nog zijn correctief door de vroomheid zelve ontving, verloor dit correctief, toen het schitteren ging op den kathedr onzer wijsgeeren. Zeer spoedig toch drong toen het filosofisch Pantheïsme het religieuze element terug. Reeds bij Hegel is alle religieus motief in dialectiek ondergegaan, en na hem heeft de geest onzer eeuw zich van de pantheïstische tooverformule meester gemaakt, om van God, en allen band, die Godes was, ontslagen, de wereld die bestond